

ՄՈՒՇ ԵՎ ՄՇԵՑԻՆԵՐ

«Նեմրութասարը հազար ակն ունի,
Նազարն էլ Մշու դաշտը ի վար կերթան...»
(ժողովրդական)

Արևմտյան Նայասարան այցելողը, ուխտ ունեցողը հարկապես, միշտ էլ փորձում է գոնե մտքավոր տեղեկություններ քաղել: Նման տեղեկատվության աղբյուր կարող են լինել այդ վայրերից փարագրված մարդկանց կամ նրանց ժառանգների պարամությունները, ճամփորդական նոթագրություններն ու գեղարվեստական գրվածքները, զանազան պարումները, և, անշուշտ, զուտ պարմագիրական ուսումնասիրությունները: Այդ «ուղեկիցների» շնորհիվ է, որ Արևմտյան Նայասարան մեկնող ամեն ուխտավոր նախապես որոշակի պարկերացում ունի իր մեկնած երբեմնի հայաշատ վայրերի, բնակչության նիստ ու կացի, ավանդույթների ու մշակույթի մասին:

Ինձ համար այդպիսի «ուղեկից» էին Լեոն՝ Անիում, Եղիշե Չարենցը՝ Կարսում, Խրիմյան Նայրիկը՝ Վանում, Գարեգին Սրվանձությանը՝ Մուշում:

Սրվանձությանն ինձ «ուղեկցեց» մինչև Նեմրութ լեռը. ես «նրա հետ էի» Վանա ծովակին հրաժեշտ փալուց սկսած, երբ ծովափնյա, ապա և սարերի ստորոտներին ոլորվող ճանապարհին նախապարաստվել էր պետք՝ Մուշի հետ «հանդիպման»:

Մի գեղեցկություն, մի գմայլանք, մի հրաշք պարկերացում էր այն, ինչ պիտի տեսնեի քիչ անց՝ «ուղեկից» ունենալով Սրվանձությանին.

«Մշո այն գեղեցիկ հորիզոնը աչք ձգողին սիրտը ինքնին կթրթռա, արյունը կճռա և հոգին կը բարձրանա...»

...Գրգռուա թիկնած ի վեր կը բարձրանա Նեմրութ լեռը, որու գլուխը նման է բլուրակ սեղանի մը. մեջ տեղը հրաբխի մարմրուքը և անոր շուրջ պսակաձև շարված աղբյուրներ բարեհամ և ծաղկունք անուշահոտ: Կարծես այս աղբյուրներ իբրև զովացուցիչ բաժակ դրված են այս բնության սքանչելի սեղանին շուրջ...»:

Այս քնարական նկարագրությանն անտեղյակը ինչպե՞ս ու ի՞նչ աչքով կնայի Նեմրութին՝ որպես սովորական մի լեռա՞ն, որի «գլխու սկավառակին մեջ» գոյացած լճակին էլ մի սովորական անվանում կտա՞ խառնարան: Իսկ մեր ասած խառնարանը Սրվանձությանն անվանում է հրաբխի մարմրուք, ուր լիճն է առաջացել՝ որպես հետևանք աղբյուրների ջրերի, որոնք «ճողվել են մեկ տեղ և ավազան կազմել»: Ահա այստեղից էլ իջնելով՝ այդ աղբյուրները Մեղրագետի ակունքն են դառնում:

Նեմրութն իր ուտերին մեր անցյալի փառքն է պահում, փառքն այն հաղթանակի, որ այստեղ Նայկը նեպահարել է Բելին. «...Նեմրութ լեռը յուր ճակարեն կախած ունի Բելա դիակը, «Ի տեսիլ կանանց և որդոց» և ի նշան հաղթանակի մեր Նայկին»:

Նեմրութին հրաժեշտ փալով՝ «Նրաժեշտ են փալիս» նաև Գարեգին Սրվանձությանին, և երբ իջնում ենք Մշո դաշտ, այլևս իմ «ուղեկիցը» Արուսյակ Սահակյանն է՝ արմարներով մշեցի, Մշո աշխարհին քաջածանոթ՝ իր բանահյուսական, բանագիրական ուսումնասիրությունների շնորհիվ և Երևանում մեր բոլոր հանդիպումներին Մուշի ու մշեցիների մասին ինձ պարմած բազում-բազում պարամություններով:

Ահա, ուրեմն Նեմրութին հրաժեշտ փվեցինք և, ուխտավորներիցս ամեն մեկը յուրովի, իսկ ես «Արուսյակի հետ», մտանք Մշո դաշտ:

Վարորդը լավ գիրեր, թե մեր ճանապարհորդության որ հարվածում իր ձայնարկիչից ինչ երգ հնչեցներ. Վանում Նովհաննես Շիրազի բանաստեղծությամբ երգն էր. «Մնաս բարով, իմ հայր Սիփան, և դու իմ մայր Վանա ծովակ», Կարինում Զիվանու «Կարինցու երգն» էր... Եվ ամենուր նույնը՝ տեղանքին բնորոշ երգ: Ոմանք ձայնակցում են, ոմանք իրենց գիրտիլիքն են ցուցադրում, թե ինչու բնաշխարհի անունը Մուշ է, շարերն էլ նույնիսկ պարկերացում են

լճակում լողացող Աստվածուհուն, ով իրենով խենթացած ասպետներին անտեսանելի մնալու համար մշուշով է պատել դաշտը:

Մշո դաշտն ինձ առաջին հերթին հիշեցնում է փիկին Արուսյակին: Մտքումս նրա խոսքուգրույցն է՝ իր ապուպապոս երկրի մասին:

Մուշ մտնելուն պես վարորդը «Մշո աղջիկ» նորոշյա երգի ձայնագրությունը հրամցրեց, և ծորաց երգը, որ Մշո աղջկա ու փղայի սիրերգային երկխոսությունն է.

– Էդ ինչ խորոս պատկեր ունիս,
Նայ ոսկեծամ Անահիտ իս,
Արար աշխարհին լույս կիտաս
Տասնհինգ օրվա լուսին իս:

Մի հեռանա դու իմ մոտեն՝
Նարբեցել եմ քո համ ու հոտեն,
Մշո աղջիկ, դու իմ սերն ես,
Քրգի հավնել ա իմ աղեն:

– Մեռնիմ դրոշիդ պատվական,
Որ կշողա հար մշտական,
Մշո փղա, խելքիդ մեռնիմ,
Դու դարձար իմ սիրուն արժան:

Վարորդը հաղորդ չէր իմ մտորումներին և չգիտեր, անշուշտ, որ այդ երգը չկար «Նարոյի» երգացանկում: Դեռ նրա իմանալու բանը չէր. նրա համար հիմա Մշո անունը կրող ամեն ինչ էլ այս աշխարհի, այս դաշտի հետ է կապվում: Ես չգիտեմ ու չեմ էլ «քրքրում», թե ինչու մշեցու ակունքների փեր փիկին Արուսյակն այդ երգը չի ընդգրկել իր անսամբլի երգացանկում (դա, անտարակույս, նրա ճաշակի խնդիրն է), բայց հաճույքով լսեցի երգը և սպասեցի այնքան, որ վերջանա այն և վարորդին առաջարկեցի ինձ հետ բերած ձայնագրությունը՝ արդեն միայն «Նարոյի» կատարումներից: Այսպեղ, սակայն, մեր ուխտավորներից Նրաչ պապը մեր բոլորի «հաշիվները» խառնեց. «Մա իմ երկիրն է, այսպեղ արդեն ես եմ իմ երգը երգելու»: Նրա պահանջին մենք չընդդիմացանք: (Նրաչ պապի մասին իմ պատմությունը «Մանրապատումներ» խորագրի փակ է, ուրեմն այսպեղ ես շարունակեմ Մշո դաշտում իմ մտորումները):

Այսպես, ուրեմն, Նրաչ պապի «համերգից» հետո, ավտոմեքենայի ձայնարկիչից արդեն հնչում էին «Նարոյի» երգերը: Կիսախուսի աջքերով երգերն էի լսում, և մրապատկերումս փասնամյակներ առաջվա իր ծաղկուն շրջանն ապրող «Նարոյ»-ն էր՝ Արուսյակ Սահակյանի հիմնած-դեկավարած:

Տիմա փեսնես ի՞նչ է անում Արուսյակը՝ բանագետ-բանահավաքը, բանասիրական գիությունների թեկնածուն... Այս պահին գուցե էլի գյուղեգյուղ ընկած ծերուկ ու փափկիկ հետ գրուցու՞մ է, թե-թե՛սի երգում-պարու՞մ է, ծեսերից ծվեննե՞ր է քաղում, կուտակ-կուտակ հավաքում, որ հետո էլ «Նարոյ»-ի հետ «Նամբարձում», «Վարդավառ» հեռուստաֆիլմ նկարահանի: Շարունակեմ՝ հեռուստա-ռադիոհաղորդումներ, Կոմիտասի անվան երաժշտանոցում դասախոսություններ, գիտական աշխատանքներ, գրքեր, «Նարոյ»: Ո՞ր մեկը թվարկեմ:

Մտովի Արուսյակի հետ եմ: Մեկ առ մեկ հիշելու եմ նրա հետ ունեցած երևանյան մեր գրույցները: Իր ամեն արածի մասին որ հարցնես, կասի. «Բանահյուսության բացիլ եմ, ես հիվանդ եմ, ուզում եմ դեմս ելնողին էլ հիվանդացնել: Լավ էլ հիվանդանում եմ. և սերունդն ուր էլ պրփովի, իր նախնու դուռն է գալու: Առաքելությունս էլ նախնյաց դուռը ցույց փալը դարձավ»:

Մի օր ասաց. «Ամենամեծ գովեստս գիրե՛ս որն է եղել. 1988-ին ընկերուհիս հարցազրույց էր արել ինձ հետ, կոչումս դրել էր անուն ազգանվանս փակ: Դա փեսել էր «Ավանգարդ» թերթի այն օրերի պատասխանատու քարտուղար Այդին Մորիկյանն ու ասել. «Երկար-բարակ կոչումներն էլ շարել ես, Արուսյակ Սահակյանը հերիք է: Չգրես էլ՝ կիմանան, որ Արուսյակի հետ ես գրուցել»: Սրանից մեծ գովեստ չեմ լսել: Մյուս դեպքը Սիյուռքում էր. խոսում եմ, մի փսփսուք է անցնում սրահում. «Աչքը դիպե, մազը դիպե, ծամկալը դիպե, որչա՛փ հայուհի է»: Այս գովեստներին դեռ պիտի արժանի լինեմ: Անունս՝ Արուսյակ, կոչումս՝ հայուհի: Մշեցին էլ՝ ծագումնաբանությունս: Ավելին էլ ի՞նչ երագեի»:

Երբ իր մասին է խոսում, միանգամից չես ըմբռնում՝ ասածը լու՛րջ է, ինքնահեզմանք է. փարփոհնակ բնավորություն է, երբեմն իր արածի մասին էլ է հեզնում: Նեռուսաբարեսային հարցազրույց է, ասում է. «Ինձ զգում եմ բոլոր դարերի զավակ»: Նեռուսադիպողը փողոցում փեսնում նրան, ասում է. «Խուք գեղեցիկ և հմայիչ կին եք», ինքը հակադարձում է՝ «Այդ Ձեր աչքերն են ինձ գեղեցիկ նայում»: Նարցնես՝ որպեղից էլ ճարո՛ւմ եք հանպատասարից այդ պատասխանները, անմիջապես կշարունակի. «Պարսկահայերն են նման գովեստներին այդպես պատասխանում. ինչ խելք ունեմ, ժողովրդից եմ հավաքել»:

...Մեքենայի պարուհանից դուրս՝ Մշո դաշտի պարկերներ: Մտորումներս Աուսյակի հետ ունեցած զրույցներն են՝ թե մեկ զայրույթ էր, փասն էդքան կարակ-սրամտություն: «1981-ին ռադիոհաղորդաշար ունեի: Քրդական հաղորդումների բաժնից քրդուհի ընկերուհիս ասում է. «Արուսյակ ջան, քեզ շափ եմ սիրում, քեզ շափ եմ հավաքում, բայց մեր երգերն ինչո՛ւ ես երգում»: Ասում եմ. «Օրինակ»: «Օրինակ՝ «Էլլու յարին եմ, օ՛յ, օ՛յ, օ՛յ»: Ասում եմ. «Կամ էդ երգը հայերինն է, կամ ես քուրդ եմ: Ուրիշ փարբերակ չկա»: Նեղացավ: Եղբայրն էլ ասում է. «Արուսյակ, դու մի երգի»: «Ինչո՛ւ»: «Քրդերեն երգն էլ երգես, դառնում է հայերեն»: Ասում եմ՝ «Երգը թևավոր է, փեղից-փեղ է թռչում»: «Թող ազգից ազգ էլ թռչի, միայն բնավեր չմնա...»:

«...Մշո քաջերը քրդերն են, և բոլոր երգերն ու խաղերն ալ քրդերեն լեզվով են...»:

Քարեզին Սրվանձպյանը լսե՛ր այս խոսակցությունը... Երանի՛ հրաշքով գար, լսեր, հայերեն ինչքան երգ կա, որ իր Նայաստանից են բերել, ուր քուրդ ու թուրքն էր իրենց ամեն ինչին փեր կարծում: Թող բոլորը երգեն, միայն թե հայն իր երգահոսին կարոտ չմնա...

Ծամփեն երկար, ու ես՝ Արուսյակի հետ:

Արմապներով մշեցի, էությամբ ազգային ակունքին կառչած հայի փեսակ, անունը՝ Տիկին Արուսյակ. կյանք նվիրեց՝ սերունդներին հայոց ակունքին մոտ պահելու համար: Գուցե հետո, շափ հետո իր արածը կոչվի սուրբ գործ: Թե փորձես գովել իր արածը, անմիջապես կհեզնի. «Բանահյուսությունը մեծ-մեծ բառեր չունի, ես էլ փախս եմ: Ես ոչինչ չեմ ծրագրել, ես իմ բաժին կյանքն եմ ապրել»:

Երևի ես էլ եմ մի քիչ հիվանդացել ազգախենթ այդ կնոջից՝ ընդամենը խոսք-զրույցից եկած «վարակի բացիլ»: Ի՞նչ բերեց դա ինձ՝ պապենական երկրի պարմություն՝, ժողովրդի նիստ ու կա՛ց, մշակույթ ու ավանդու՛յթ, թե՛ այսօր ապրող ամեն ինչ, որին մեկ բառով կարող ենք կոչել՝ Մենք:

Ու հիմա ուխտավորներս անցնում ենք Մշո դաշտով, և մի փեսակ մեղավոր եմ զգում ինձ. ես՝ արմապներով Կարինից, քիչ անց պիտի հասնեմ Կարին, Մշո դաշտում եմ, իսկ Արուսյակն իր պապերի երկիրը դեռ ուրք չի դրել: Ակամա մեղավոր եմ, և Արուսյակի հետ ու Արուսյակի աչքով եմ ուզում փեսնել Մուշը: Մշեցի պապ ու փապը, գաղթի ճամփեքին ծնված հայրը, բոլոր փարեցները, ում հետ գրուցել-ձայնագրել է Արուսյակը, եղեռնից փրկված՝ հազար-հազար երգ-պար գաղթի ճամփեքով բերել-հասցրել են մեզ՝ անխառն, վճիպ, նախնական փեսք-հմայքով: Նրանց պարմություններում, նրանց ամեն ասելիքի մեջ են երգրի կարոտն է, են երգում թողած իրենց օջախը: Երգը՝ մեր պարմությունը, կենցաղն ու մեր բնավորությունը: Երգը՝ մեր մրաժումն ու մեր հավաքը: Գաղթեցին, այսպեղ ապրեցին՝ իրենց հետ

մշտապես էրգրի կարոտն ունենալով: Նրանց բերած ամեն երգի մեջ, ամեն պարի մեջ էն էրգրի աղջիկն ու փղան են, էն էրգրի պարիվը պահող ֆիդային, էն մարեն, էն ծերունին: Ու Արուսյակի հայրիկն է երգում, Շապեր Սահակյանը: Երգածը մշեցիների այցեքարտ «Գորանին» է: Աջքս խու՛ղի հիշեմ, թե հազար աչքով նայեմ «ըդ անպեր Մշու դաշպին»:

Ըդ անպեր Մշու դաշպ հինգ հարիր գեղ էր,
Էրկուս մեկ շապիկ, փողպտիկ նեղ էր...
Ըդ անպեր աս գեղ լը խորոտկի փեղ էր...
Մեղրագետրի ջուր լը հիվնդին դեղ էր...

Երգը ուր առավ եկավ, որ էրգրի կարոտն անթեղ մնա՝ որպես մեր լինելիության վկայություն, մեր ճանապարհի շարունակականություն: Նազար բերան օրհնություն, որ այդչափ երգ այդպես անաղարտ պահել գիպեին, հայրենակարոտ կուրակումները բոլոր երգաշար հոգու մաքրամաքուր ներկայությամբ ապրեցնել գիպեին, երգ-պարի անաղարտ ոգեղենությունը գուրգուրանք-քնքշանքով ու այրող անզգուշությամբ փարածել գիպեին: Ու աչքիս դեմ փարածություն չէ, ոգեղենի անսահմանությունն է...

Մուշ գալուց առաջ, դարձյալ Արուսյակի հորդորով, կարդացի Գարեգին Սրվանձարյանի «Նախերգանքը»՝ Մուշ աշխարհի մասին: Ես քիչ առաջ ինձ մեղավոր էի համարում, որ ես Մուշում եմ, Արուսյակը՝ ոչ: Բայց Արուսյակը իր գրուցակից մշեցիների ու Սրվանձարյանի հետ «վաղուց եղել է» Մուշում, Մուշը փեսել նրանց աչքերով: Եվ դրանից է, երևի, որ հաճախ ասում էր. «Բան է, թե երթամ Արևմտահայաստան, երջանիկ կլինեմ, եթե հողը լայեղ անի, ինձ հետ խոսի: Անլեզու կռունկի պես կզնամ, ետ կզամ: Թեպետ Երկիր գնալու բոլոր առիթներից խուսափել եմ: Պարճառ եմ ման եկել, բարձրաձայն էլ ասել եմ, թե ես իմ պապուց փանը զբոսաշրջիկ չեմ»:

Ես էլ Մուշը փեսել եմ Սրվանձարյանի ու Արուսյակի հետ, փեսել եմ իբրև անթարգման զգացողություն:

Ուեմն դիմեմ Գարեգին Սրվանձարյանին, որ ես էլ, դու էլ՝ ընթերցող, առավել գունեղ փեսանեք ու պարկերացնեք Մշո հրաշքը:

«... Մամիկոնյանք եկան այս աշխարհին մեջ և աշխարհի բնակիչներով քաջության անունը միշտ ժառանգեցին, քան թե գայն իրենց հետ բերին ու ասոնց փվին... Մշո հայերը պեք էր քաջ լինեին՝ նայելով իրենց հայրենյաց դիրքին: Այն ամեհի բարձրաբերձ լեռները մեծություն մը կ'ազդեին անոնց սրբին. անբառներով, մացառներով զարդարված սարերու գագաթներ և ծոցերը, նույնպես և շամբերը, որոց մեջ լեցուն գագաններ են, զիրենք կ'ստիպեին զենքի վարժվիլ թե՛ որսալու համար և թե՛ պաշտպանվելու համար: Այս ընդարձակ դաշպը և այն մեծաբարած երկինքը վեհություն և վսեմություն կ'ազդեին անոնց հոգվույն, և այն պարվական կլիման արդեն զորավոր և հաղթանդամ կը կազմեր անոնց իրանները:

Այս կարգի մարդիկ եղած են նաև այն ինքնագլուխ պեյերը, որ կը փրեին երբեմն Մշո երկրին. և միևնույն կերպ քաջություն կը գործեն եղեր թե՛ իրենք և թե՛ իրենց ձեռքի փակ եղած հայերն ու քյուրդերը:

Ջուրերը բոլորն ալ գետեր են, որ չորս կողմի լեռներեն սուր ընթացքով և գոռուն-գոչուն ձայնով կը վազեն, կը թափին Եփրատին ծոցը. և թեպետ Մեղրագետն ու Եփրատ անձայն կ'ընթանան, բայց այնպե՛ս արագ և այնպե՛ս ահարկու և լայնածավալ պտույտներով ու հոսանքներով կ'անցնին, որ կարծես ահեղ թագավոր մի է Եփրատ և անոր սպարապետն է Մեղրագետը, որք ջրային զորաց բանակ մը առած՝ գավառները փրելով կը վարեն, կը դիմեն ի կռիվ ուրիշ փրապետաց հետ: Այսպիսի երկիր մը՝ որքան յուր բնակչաց նպաստավորիչ է, այնքան ալ յուր մերձավորաց և ծանոթից նախանձը կը գրգռե, և այս պարճառով գրեթե շարունակ կռվի մեջ ծնած ու մեծցած ըլլալով, մահվանէ չվախցող մարդիկ էին մշեցիք...

Մշո աշխարհ լի է եղեր բանասրեղծներով, երգասացներով, բազմաթիվ աշուղներու փեղ է եղեր այս երկիրը. և այս բնական հերևություն է այն քաջաց և քաջագործությանց, որոց

դյուցազնագործությունները կը դյուցաբանեին և անոնց թանկագին մահը պեսպես երգերով կ'երգերգեին:

Մշո այն գեղեցիկ հորիզոնը աչք ձգողին սիրտը ինքնին կը թրթռա, արյունը կ'եռա և հոգին կը բարձրանա:

Բայց այսօր այս նշանները ազգային չեն. Մշո քաջերը քրդերն են, և բոլոր երգեր ու խաղերն ալ քրդերեն լեզվով են: Մեր ըրած դիպողությունն ընդհանրապես է. իհարկե մասնավորները պակաս չեն ու կը տեսնվին Մշո ազգայնոց մեջ:

Կարող էին արդի հայերն ալ առաքինի ու նշանավոր մարդիկ հանդիսանալ, քանի որ երկիրը նույն դիրքն ունի և նույն ազդու՞ր կ'ազդե բնակչաց: Նայո՛ց մանավանդ կ'ըսեմ, որոց չորս կողմը նախնյաց գերեզմաններ են: Տեսնաս ձորի մը մեջ բույլ մի ծառ և աղբյուր մը. ավերակ մը հոն: Գերեզման մը այս բլուրի վրա: Խաչքար մը այն ինչ տեղ: Ամեն տեղերն ալ ուխտի կ'երթա Մշո ժողովուրդ, առանց գիտնալու, թե ի՞նչ կա այնտեղ: Բայց միաժողին խորհել կուտան, թե այն տեղերը կան մեծ հիշատակ մ'է կատարված, կան մեծ նահապետ մ'է ինկած, կան հրաշք մ'է տեսնված: Գեղեր և վայրեր, որոց կոչումն ու անունը մեկ մեկ պարմություն են նախնյաց գործոց: Տաճարներու և բերդերու ավերակները, հին եկեղեցիները, որոց մեջ նախնյաց անուն կամ հիշատակ կամ նշան մը կը տեսնվի, մանավանդ այն մեծաշեն և հռչակավոր վանորայք, որ նախնի մշտեցի հայոց աստվածապաշտության վկաներ ու վկայարաններ են: Այստեղ հայրենյաց պաշտպան մը է պառկեր: Նոն՝ կրոնից մեծ պաշտոնյա մը և մարտիրոս մը: Թարգմանչաց շիրիմներ Առաքելոց վանքն են: Մուշեղին և Վահանյանց դամբարանը Ս. Կարապետի մեջ: Նոս է Յրոնք, Տաղոնք, Օձ քաղաք, Վիշապ քաղաք, որոնք, Նացիկ, Մեղրի, Կվարս, Տոմ, Բարեխ որ և Բաղլու, Մուշեղշեն և այլն, որոց մեջեն փրկիչներ և լուսավորիչներ ելած են ազգիս: Ա՛հ, ո՛ր ազգի հայրենիքը այսչափ անմահ և պանծալի հիշատակներ դեռ կենդանի ունի...»:

...Ընդհարվեցին իմ խոհերը, երբ հեռվում գյուղ երևաց: Մեքենան դանդաղեցրեց ընթացքը: Ի՞նչ կարող են խոսել այդ պահին մեքենայի ուղևորները. «Այդտեղ հասարապ հայեր են ապրում», «Նայկական գյուղ է, բայց հիմա քրդերով է բնակեցված», «...թրթրացած հայեր են ապրողները»: Այսպես շարունակվեց տեսակետների բախումը, մինչև որ մեքենան կանգ առավ գյուղեգրին, ու անմիջապես էլ մի խումբ երեխաներ հավաքվեցին մեքենայի մոտ: Մենք պարբարապ էինք նման հանդիպման՝ մեկը ծամոն, մյուսը՝ կոնֆետներ, երրորդը մանր-մունր հուշանվերներ ձեռքերին իջան, ու ծանոթությունը կայացավ: Երեխաների հետ հեշտ էր, բայց երբ մեծահասակ կանայք ու տղամարդիկ եկան՝ քննող հայացքով նայում էին մեզ ու կարծես թե շփման եղանակներ էին որոնում: Մի տեսակ մենք էլ ձգվեցինք. մեր ուղեկիցը նախապես էր զգուշացրել, թե՛ աշխատեք շատ շփումներ չունենալ տեղաբնակների հետ:

Բայց նման առիթների դեպքում մոռացվում են անգամ շատ խիստ զգուշացումները. մեր առջև գյուղ էր, ուր ժամանակին ապրել են մեր նախնիք, և այս մարդկանց հետ զրուցելը մի տեսակ հոգևոր պահանջ էր: Թարգմանիչը «գործի անցավ».

– Այս մարդկանց նախնիներն այս գյուղից են եղել,- հենց տեղում հորինեց նա,- եկել են իրենց պապենական տները տեսնելու:

«Որտեղ հայ կա՝ բերեք սեղմեմ իմ սրտին,

Թե պանդուխտ է՝ վիշտը մեղմեմ իմ սրտին...»:

Թարգմանչին խնդրեցի թարգմանել Նովհաննես Շիրազի տողերը: Նաքքն օգնեց: Ջերմություն մտավ գրույցի մեջ, և Կարսից մեր խմբին «կցված» քուրդ ուղեկիցը, մոռացավ վերևից իրեն, իրենից մեզ պարտադրված զգուշացումը, խոհեմաբար մի փոքր հեռացավ մեզանից, երբ նկատեց, որ գյուղի կանանց մեջ կաշկանդվածություն կա: Միայն հայը, պապենական երկրի կարոտն ապրողը կարող էր հասկանալ հուզմունքը, որ պատել էր ծագումով հայի ժառանգ, բռնի ազգափոխ այդ կանանց: Նարցականը կախվել էր մեր շուրթերին. «Գուցե նաև դավանա՞նքը փոխած»: «Չէ»,- ասաց ամենապարեցը, որ որտեղից որտեղ կռահել էր հարցականը և վարանում էր արձագանքել: Նեպո հայացքը շրջեց դեպի մեր

ուղեկիցը, և, համոզվելով, որ նա այլ կողմի վրա է նայում, խաչակնքեց: Մի քանիսը հեղուկները նրան: Բացարարություն չունեցող մի խաղաղություն իջավ վերևից, խաչակնքող կինն էլ ասես թեթևություն զգաց: Ես, որ Ուխտի գալուց առաջ ինչ-որ չափով պարբերաբար էի կանխատեսվող նման հանդիպումների, հանեցի նոթարետար, թարգմանչին խնդրեցի օգնել ինձ:

– Թուրքիայում,- ասացի,- մտաբեր հաշվումներով ներկայումս ապրում է շուրջ 2 միլիոն քրդացի հայ: Քրդախոս հայերից շատերը ստիպված մուսուլմանություն են ընդունել:

– Այո, ստիպված,- արձագանքեց փարեց կինը,- պայմաններն են այդպիսին:

– Միայն Մուշում,- շարունակեցի,- շուրջ 1000 հայ է ապրում: Նայերին ժամանակին չարդած քրդերի գավակները մեղա են գալիս ու ներողություն խնդրում իրենց պապերի գործած արարքների համար:

Թարգմանչի կարճ նախադասությունից հասկացա, որ իմ ասածների վերջին նախադասությունը չի թարգմանվել:

– Կարիք չկա,- հասկանալով փարակուսանքս՝ գլուխն ինձ թեքելով շնչաց թարգմանիչը,- մեր հեռանալուց հետո այս կանանց անպայման հարցնելու են, թե ինչի մասին էիք խոսում:

Ես չպնդեցի, քանզի դրանից որևէ բան չէր փոխվելու, և իմաստ էլ չունեի քրքրել այդ կանանց առանց այն էլ քրքրված հոգիները: Ու մենք շրապեցինք հրաժեշտ փակ՝ ով ինչ կարող էր թողնելով իբրև նվեր, իբրև հիշատակ:

Այդուհանդերձ, հրաժեշտից առաջ ես թարգմանչին խնդրեցի հանդարտ, փող առ փող թարգմանել Շիրակի այն փողերը, որ ասես այդ կանանց համար գրած լինի. «Իմ սուրբ արյունակիցներ, հոգեվին սեղմում եմ ձեզ սրբիս սրբին, համբուրում եմ ձեր հայկական՝ չաղարկված ոգիները և գիշերն ի բուն մտաշխարհիս մեջ աղոթում եմ, որ միշտ ու հանապազ հայ մնաք՝ մինչև ողջ ազգի խմբվելը մեծ հայի՝ Մասիսի շուրջ»:

Ուշադիր լսող կանանց դեմքին նկատելի էր հուզմունքը, և մերթ ընդ մերթ ուղեկցողի կողմը հառած նրանց հայացքները զգուշացում էին նշանակում, նաև ափսոսանք, որ պիտի բաժանվենք: Ես չգիտեմ՝ գյուղի կանայք ինչ ապրում ունեցան, բայց եթե իրապես դավանանքը մնացել է անխաթար, ուրեմն մեր հեռանալու ափսոսանքն էլ անկեղծ ապրում էր:

...Ու նորից ճանապարհ: Մշո դաշտը՝ ընդարձակ, ճամփեն՝ երկար, ու դարձյալ Արուսյակի հետ ունեցած մեր գրույցներն են հետս:

Եվ ես հիմա ժամանակ ունեմ վերհիշելու Արուսյակի և նրա հայրիկի՝ Շարեր Սահակյանի հետ ունեցած իմ հանդիպումները:

Նոթարետար

Իմ նոթարետարում Շարեր Սահակյանի մասին գրառումները մի առանձին փեղ են բռնում՝ նա Մշո աշխարհից իր ծնողների բերած հարյուրավոր երգեր ու պարեր՝ անապական մաքրության, ակունքներին հարազատ, կարողացավ հնարավորինս փարածել նախ Շիրակի դաշտում իր ղեկավարած ինքնագործ խմբերով (եղեռնից փրկված ծնողները գաղթել էին Երազգավորս գյուղ), ապա և բազում ձայնագրություններով, որոնք ռադիոյի ոսկե ֆոնդում են և այսօր էլ եթերում հնչում են: Շարեր Սահակյանը հայ երգ-պարի նվիրյալ էր, «Նարոյի» հոգևոր հայրը՝ իմացությամբ, փորձով, երգախենթ նկարագրով ու հրաշալի ձայնով:

Շիրակի դաշտավայրում այնքան հաճախ ու այնքան բարի էին խոսում Շարեր Սահակյանի մասին, որ մի անգամ, դեռ խորհրդային փարիներին, Ախուրյանի շրջագործկոմի մշակույթի բաժնի վարիչ Արտաշես Կարապետյանի հետ մի ծրագիր կազմեցինք՝ շրջանի մի քանի դպրոցներում դասղեկներին առաջարկեցինք աշակերտներին ազատ թեմայով շարադրություն փակ «Շարեր Սահակյանը՝ ուսուցիչ և երգիչ»: Ի՛նչ գեղեցիկ, Ի՛նչ ակնածանքով գրված շարադրություններ էին: Դրանք ավելի շուր գողփրիկ մանրապարումներ

Էին Ախուրյանի շրջանում, ամբողջ Շիրակի գոյում մեծ համբավ ունեցող մարդու և ուսուցչի մասին: Նրանց գրվածքներում ուսուցիչը, երգիչը, խմբավարը ներկայանում էր «հայոց լեզվի և գրականության ամենագետ», «մարդկային մաքուր ներաշխարհով օժտված անհատ», «դպրոցական ծրագրից դուրս ազգային ավանդույթներ, սովորույթներ, հեքիաթներ, ասացվածքներ ուսուցանող, «հայ ժողովրդի բանահյուսությանը քաջաբեղյակ ուսուցիչ»... Շարադրությունների հենքով Արպաշեսի հետ ռադիոհաղորդում պատրաստեցինք (այդ փորձերին աշխատում էի Ռադիոյի երիտասարդական բաժնում): Արձագանքը մեծ էր, ուրախալի. շատերն էին լսել Շատեր Սահակյանի անունը, և ռադիոհաղորդման ընթացքում հնչած մանրամասները նոր էջ էին ուսուցչի ու երգչի մասին: Ես այդ շարադրությունները մինչև հիմա էլ պահում եմ, և դրանք վերստին կարդալու ցանկությունը հաճախ եմ ունենում:

Շարունակելի